

УДК 343.97

*Н. М. Варенья*

### АНТИТЕРОРИСТИЧНА ОПЕРАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ СУСПІЛЬСТВА

Аналіз останніх подій у суспільстві свідчить про певну активізацію агресивно налаштованих прошарків населення. Агресія як вияв людської поведінки має різноманітні форми прояву. Однією з таких небезпечних форм є тероризм. І хоча офіційний аналіз статистичних даних не дає змоги казати про спалах тероризму в Україні, все ж таки вважається необхідним (з урахуванням полісистемності й гіпертрофованості цього соціально-деструктивного феномену) розглянути механізм легітимації боротьби з ним у контексті необхідності вироблення концептуальних засад щодо побудови системи забезпечення прав і свобод людини в Україні.

Події, які відбулися на території України протягом останнього року, не лише значною мірою похитнули основоположні міжнародні засади та принципи щодо державотворення, незалежності держав і недоторканності кордонів, що склалися після Другої світової війни, але й нівелювали загальнодержавні засади, які безпосередньо передбачені Конституцією України. Зараз дуже важко говорити про непорушність конституційних вимог щодо суверенності й незалежності (ст. 1, 2), цілісності й недоторканності (ст. 2), незаконності узурпації державної влади (ст. 5), а також створення збройних формувань, не передбачених законом (ст. 17) [22, с. 6].

В умовах інтенсивних глобалізаційних процесів принципово нових ознак набуває тероризм, який останніми десятиліттями став серйозною загрозою не тільки для внутрішньої безпеки окремих держав, а й для глобальної безпеки. Як зазначають В. Антипенко, М. Бабаєв, А. Бутейко, Г. Горшенков, А. Гуцал, В. Картавцев, О. Костенко, В. Крутов та інші дослідники, тероризм намагається перенести цю загрозу всередину держави [5, с. 18].

З огляду на це ми поставили за мету визначити антитерористичну операцію як необхідний засіб забезпечення безпеки суспільства в Україні.

Перш за все хотілось би зазначити, що в межах наукового забезпечення реалізації проекту реформування системи національної регіональної безпеки поняття «безпека» має розглядатися в трьох аспектах.

1. Безпека як соціальне явище. Тут предметом (тобто змістом) нового наукового напрямку – безпекознавства, що розробляється молодим талановитим вітчизняним науковцем, кандидатом юридичних наук В.А. Ліпканом, мають визначатися закономірності, характерні риси, структурні елементи, взаємозв'язки між ними, чинники, що впливають на її стан і характер, економічні, науково-технічні та інші аспекти, тобто все те, що визначає безпеку в розумінні соціального явища [7, с. 81];

2. Безпека як особлива соціальна діяльність. Тут предметом (тобто змістом) безпекознавства, військових, спеціальних оперативних і правоохоронних дисциплін мають бути сутність поняття, ознаки та характерні риси суб'єкту, цілей, завдань, об'єктів спрямувань, стратегії та тактики, виконавчого механізму та його

елементів, форм і методів реалізації поставлених завдань діяльності в межах такого соціального явища, як безпека взагалі, державна та громадська безпека, безпека економічної та господарської діяльності зокрема; закономірності, які існують у ньому, правила, закони, традиції, логіка формування соціальної мотивації до зазначеної діяльності. Тут йдеться про те, щоб з'ясувати, яку користь або шкоду матиме суспільство від зазначеної суспільної діяльності; чи має потребу в цій діяльності суспільство взагалі? Хто конкретно? Усі члени суспільства, чи окремі їх групи, чи окремі індивіди? Яка соціальна значущість діяльності, котра визначається як забезпечення безпеки бізнесу?

3. Безпека як відповідний організаційно-правовий процес, процедура чи порядок реалізації соціальних завдань у сфері забезпечення безпеки, тобто створення сприятливих і вільних від небезпек умов функціонування відповідних державних та бізнесового механізмів, зокрема правове та неправове забезпечення; процедури організації та управління оперативної, охоронної та режимної роботи відповідних служб (органів) державних і бізнесових структур. Тут предметом (тобто змістом) наукового напрямку управління системою безпеки мають бути сутність, критерії визначення генерального суб'єкта (замовника й організатора) і виконавчого суб'єкта (тобто безпосередньо виконавчого механізму), особливості його структурних елементів, їх взаємозв'язок, ієрархія підпорядкованості під час функціонування виконавчого механізму; питання планування, керування та контролю, тобто адміністрування, а також правова регламентація відносин, законодавче визначення меж відповідальності та повноважень, сфери так званої «юрисдикції» служб безпеки підприємницьких структур недержавного сектору та державних спецслужб, причетних до забезпечення безпеки держави та суспільства в цілому [3, с. 71].

За повідомленнями керівництва МВС, СБУ, прокуратури, у квітні-травні 2014 р. в Донецькій, Луганській, Херсонській, Запорізькій, Одеській областях діяли озброєні терористичні організації, які здійснювали захоплення, тортури та катування заручників, напади на представників іноземних держав чи співробітників міжнародних організацій (ОБСЄ), що користуються міжнародним захистом, незаконний обіг наркотиків, бандитизм, пограбування та інші особливо тяжкі злочини. У відповідь на озброєне посягання з боку так званих «бойовиків» (національних та міжнародних), терористів, сепаратистів згідно із Законом України «Про боротьбу з тероризмом» (2003 р.) [21, с. 3] здійснюється антитерористична операція (АТО), мета якої – проведення адекватних дій суб'єктами безпеки із застосуванням озброєння та військової техніки. При цьому в антитерористичній операції, у якій бере участь і Міністерство оборони України (так само, як у Росії, США, Великобританії, Франції), дозволяється вимушене спричинення шкоди життю, здоров'ю та майну терористів. Військові, що беруть участь в АТО, звільняються від відповідальності за шкоду, спричинену відповідно до законодавства України та міжнародного права.

На сьогодні в зоні АТО для боротьби з тероризмом використовуються оборонна та наступальна стратегії, держава та громадські організації діють індивідуально та колективно. Основною проблемою боротьби з тероризмом є те, що тут мова йде не про відоме протягом століть протистояння держав, а про боротьбу держав із недерж-

жавними організаціями, міжнародними за складом, глобальними за географією базування, що діють підпільно та заборонені більшістю держав світу.

У терористичної загрози немає зворотної адреси. Тому в боротьбі з тероризмом виявляється неефективною стратегія стримування, що діяла століттями. Тероризм не можна стримати загрозою нанесення у відповідь удару по конкретній території. Терористів важко виявити та розгромити за допомогою класичних методів ведення збройної боротьби, оскільки вони ховаються за спинами цивільного населення. Саме з цієї причини невеликий за складом, відносно слабо озброєний фронт транснаціонального тероризму протягом ряду років успішно протистоїть могутності найсучасніших держав світу [9, с. 162].

Одне з першочергових завдань із протидії терористичним загрозам – це забезпечення внутрішньої безпеки, тобто охорона цивільного населення, інфраструктури, об'єктів, прийняття законів, правил, здійснення профілактичних заходів і процедур, покликаних виявити терористів та їхні наміри, запобігти вчиненню терористичних актів. У цьому задіяні всі структури державної влади, перш за все силові відомства, а також громадянське суспільство.

Водночас забезпечення внутрішньої безпеки не повинно докорінно змінювати основні принципи функціонування суспільства та держави, оскільки подібні зміни означали б більшу уразливість терористичним загрозам [6, с. 18]. Як правило, терористичним організаціям найважче діяти в тоталітарних або авторитарних країнах. Але тоталітаризм і авторитаризм являють собою непропорційно високу ціну в боротьбі з тероризмом, яка є неприйнятною для більшості цивілізованих країн світу. Пошук правильного балансу між обмежувальними заходами безпеки та збереженням прав людини є важким, але необхідним завданням.

Згідно із Законом «Про боротьбу з тероризмом» до антитерористичної операції залучені СБУ, Міноборони, Прикордонна служба й центральні органи влади [21, с. 8]. При цьому функція Міноборони, за законом, полягає тільки в охороні об'єктів Міноборони та складів зброї від терактів, захисту від терактів у повітряному просторі та територіальних водах, а також захисту від зовнішніх посягань.

Проте 15 стаття Закону України «Про боротьбу з тероризмом» надає дуже широкі повноваження всім «посадовим особам», залученим до антитерористичної операції [21, с. 9].

Вони багато в чому схожі на повноваження силовиків у разі запровадження надзвичайного стану:

- застосовувати зброю та спеціальні засоби;
- затримувати й доставляти в органи внутрішніх справ осіб, які вчинили або вчиняють правопорушення чи інші дії;
- перевіряти у громадян і посадових осіб документи, що посвідчують особу, а в разі відсутності документів – затримувати їх для встановлення особи;
- здійснювати в районі проведення антитерористичної операції особистий догляд громадян, огляд речей, наявних у них, транспортних засобів і речей, які ними перевозяться;
- тимчасово обмежувати або забороняти рух транспортних засобів і пішоходів на вулицях і дорогах;

– проникати в житлові та інші приміщення, на земельні ділянки, що належать громадянам, під час припинення терористичного акту та переслідування осіб, які підозрюються у вчиненні такого акту;

– використовувати із службовою метою засоби зв'язку та транспортні засоби, у тому числі спеціальні, що належать громадянам (за їхньою згодою), підприємствам, установам та організаціям.

У законі прописані низка положень, які встановлюються в районі проведення антитерористичної операції та які складно уявити в межах всієї України без введення надзвичайного стану.

По-перше, вимоги учасників антитерористичної операції є обов'язковими для громадян і посадових осіб. Також у районі проведення антитерористичної операції можуть встановлювати спеціальний порядок патрульної охоронної служби та виставити оточення. Перебування в районі проведення антитерористичної операції осіб, які не залучені до її проведення, допускається з дозволу керівника оперативного штабу. За погодженням із керівництвом підприємств, що розташовані в районі проведення антитерористичної операції, їхню роботу може бути припинено, а їхні фахівці можуть бути залучені для забезпечення антитерористичної операції.

По-друге, сукупний суб'єкт складу тероризму як правова категорія цілком гармонізується з такою соціальною категорією, як сукупний суспільний інтерес, яким є правопорядок, безпека (виживання) людства, а отже, і права людини. У форматі ж правового регулювання боротьби з тероризмом зазначена категорія утворює основу міжнародно-правового антитерористичного механізму, здатного надавати регулюючу дію, що блокувала б тероризм у всьому комплексі його багатомірної природи, не обмежуючись націленістю права на придушення лише терористичних актів [20, с. 34].

Таким чином, важливо, що усвідомлення конструкції такого глобального терористичного конфлікту, особливо її суб'єктивного складника, відкриває можливість для адекватної міжнародно-правової оцінки елементів тероризму, що знайшли відповідну кваліфікацію у праві як елементи складу міжнародного злочину тероризм. Сукупний суб'єкт дає бачення порушення прав людини обома сторонами соціального конфлікту, який лежить в основі тероризму.

З огляду на регіональний характер антитерористичної операції в Україні неминуче постало завдання створення широкої міжнародної антитерористичної коаліції. Крім того, проведені різними державами оборонні за своїм характером заходи щодо зміцнення внутрішньої безпеки було потрібно доповнити їх наступальною стратегією, спрямованою на викорінення терористичної інфраструктури та організацій незалежно від того, де вони перебували. Зокрема, це пояснювалося й тим, що кожен рік виживання таких мереж і організацій, що зберігають потенціал для боротьби в майбутньому, по суті, сприймається як рік поразки світової спільноти в цій боротьбі [18, с. 25].

На схемі 1 саме й зображено, що система забезпечення прав і свобод людини складається з багатьох підсистем. Однією з таких підсистем є боротьба з тероризмом. Остання, являючись амбівалентною за своєю суттю, становить собою як систему щодо тих органічно поєднаних між собою компонентів, які у своїй єдності

утворюють нову якість (систему боротьби з тероризмом), так і підсистему щодо загальної системи забезпечення прав і свобод людини (підсистема боротьби з тероризмом) і характеризується існуванням не лише в зовнішньому середовищі стосовно загальної системи, але й у внутрішньому. І саме зображений потрійний зв'язок системоутворювальних елементів є іманентним субстанційному середовищу самої системи (зовнішньому середовищу щодо підсистеми), а отже, і внутрішньому середовищу, у якому існує правова підсистема забезпечення боротьби з тероризмом.

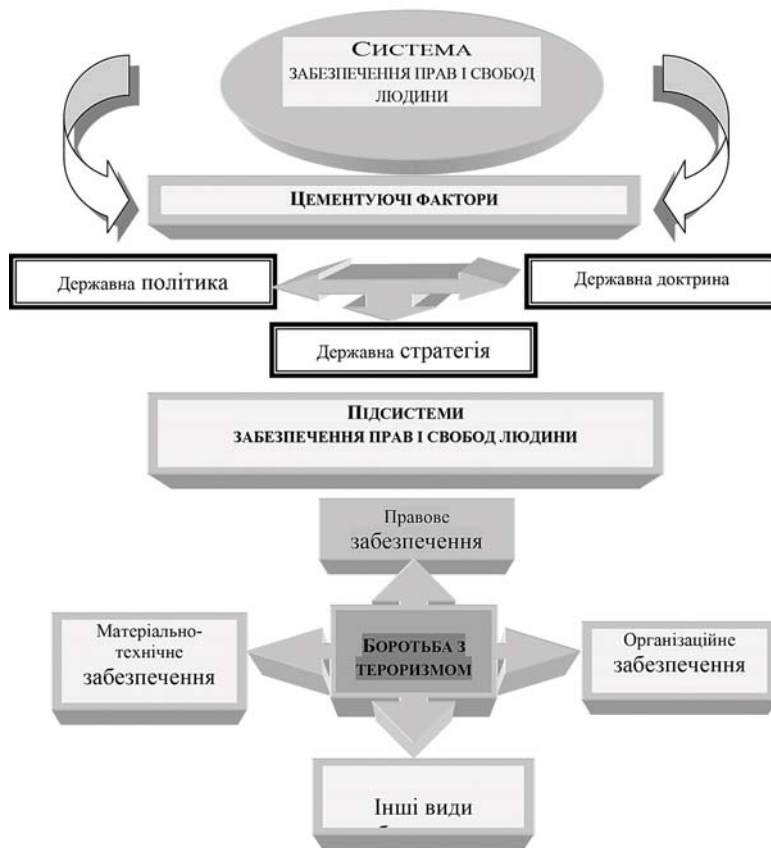


Схема 1. Система забезпечення прав і свобод людини

Сучасна система правового забезпечення та практичної реалізації антитерористичної діяльності держави повинна мати асиметричний і в чомусь наступально-попереджувальний характер. Нинішня кримінально-правова і загалом державна політика дещо адекватніше реагує на одну з найбільш значущих загроз національній безпеці України – загрозу антидержавного насильницького екстремізму. Наступний етап антитерористичної й антиекстремістської стратегій може припускати кардинальний перегляд чинної системи правових основ для боротьби з тероризмом і екстремізмом та вироблення комплексної відповіді на кримінальний антидержавний

екстремізм як багатогранну злочинну діяльність і як соціально-політичні явища. Сьогодні в нашій державі відбувається створення та розвиток державних систем протидії кримінальному антидержавному екстремізму на основі багатосуб'єктності, розширюється коло учасників, уточнюються сфери компетенції та відповідальності основних учасників, формуються механізми взаємодії та координації структурних елементів один з одним, а також із громадськими організаціями [14, с. 56].

Підбиваючи загальний підсумок, хотілось би зауважити, що антитерористична операція посідає чільне місце в системі забезпечення прав і свобод людини, яка забезпечується легітимною боротьбою з тероризмом.

Також принциповою проблемою при розробленні й запровадженні заходів антитерористичної діяльності, зокрема плануванні конкретних дій та проведення АТО, є необхідність дотримання демократичних норм і збереження конституційно гарантованих свобод громадян. Традиційно заходи боротьби з тероризмом містять: комплекс організаційно-політичних заходів (розроблення та реалізація державою політики в галузі боротьби з тероризмом), правові заходи (кримінально-правові, кримінально-процесуальні, адміністративно-правові), виховні, спеціальні. Останній різновид передбачає надання певних повноважень державним спецслужбам. Зазвичай у демократичних країнах під час обговорення цього питання ведуться жваві дискусії, оскільки ці повноваження можуть бути використаними і для втручання в приватне життя громадян, а тому обмежувати їхні свободи та права.

### Література

1. Антипенко В. Поняття тероризму (кримінально-правове визначення) / В. Антипенко // Право України. – 1999. – № 2. – С. 93.
2. Багрій-Шахматов Л.В. Співвідношення організованої злочинності і тероризму / Л.В. Багрій-Шахматов // Актуальні проблеми держави та права: зб. наук. праць. – Вип. 8. – О. : Юридична література, 2000. – С. 34.
3. Бова А.А. Транснаціональна організована злочинність // Тероризм і боротьба з ним / Президенту України, Верховній Раді України, Уряду України, органам центральної та місцевої виконавчої влади. – К., 2000. – Т. 19. – С. 227–235.
4. Бондаренко Н.А. Уголовная ответственность за терроризм / Н.А. Бондаренко // Актуальні проблеми держави та права : зб. наук. праць. – Вип. 8. – О. : Юридична література, 2000. – С. 87.
5. Бутейко А. Національна безпека України та міжнародне співробітництво в сфері боротьби з тероризмом / А. Бутейко // Проблеми безпеки особистості, суспільства, держави. – 2006. – № 6. – С. 11–12.
6. Гуцал А. Тероризм как системная сила мировой дезинтеграции / А. Гуцал // Проблеми безпеки особистості, суспільства, держави. – 2006. – № 6. – С. 18–20.
7. Грищук В.К. Тероризм: проблема поняття / В.К. Грищук // Актуальні проблеми держави та права : зб. наук. праць. – Вип. 8. – О. : Юридична література, 2000. – С. 46.
8. Дремина Н.А. Интернациональный терроризм и «террористический интернационал» / Н.А. Дремина // Актуальні проблеми держави та права : зб. наук. праць. – Вип. 8. – О. : Юридична література, 2000. – С. 104.
9. Демиденко В.Е. Можливості чинного законодавства України з запобігання тероризму і боротьби з ним / В.Е. Демиденко // Актуальні проблеми держави та права : зб. наук. праць. – Вип. 8. – О. : Юридична література, 2000. – С. 208.
10. Картавцев В. Роль і місце громадських організацій у боротьбі з тероризмом / В. Картавцев // Проблеми безпеки особистості, суспільства, держави. – 2006. – № 6. – С. 16–18.
11. Крутов В. Методологічні підходи до підвищення ефективності боротьби з тероризмом в Україні / В. Крутов // Тероризм і боротьба з ним / Президенту України, Верховній Раді України, Уряду України, органам центральної та місцевої виконавчої влади. – К., 2000. – Т. 19. – С. 138.

12. Коржанський М. Що переслідує терор? / М. Коржанський, В. Щупаківський // Юридичний вісник. – 1996. – № 13. – С. 3.
13. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України : Постанова Верховної Ради України від 16 січня 1997 р. № 3/97-ВР (зі змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 10. – Ст. 85.
14. Костенко О.М. Проблема сучасної цивілізації (в українському контексті) : [монографія] / О.М. Костенко. – Черкаси : СУЕМ, 2008. – 112 с.
15. Крутов В. Необхідність формування нових підходів системної протидії міжнародному тероризму / В. Крутов // Проблеми безпеки особистості, суспільства, держави. – 2006. – № 6. – С. 6–8.
16. Ліпкан В.А. Тероризм і національна безпека України / В.А. Ліпкан. – К., 2000. – 184 с.
17. Ліпкан В.А. Проблемні питання співвідношення організованої злочинності і тероризму / В.А. Ліпкан // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 1999. – № 4. – С. 81.
18. Ліпкан В.А. Захист національної безпеки України органами внутрішніх справ від тероризму / В.А. Ліпкан. – К., 2000. – С. 173.
19. Ліпкан В.А. Щодо поняття тероризму / В.А. Ліпкан // Право України. – 2000. – № 7. – С. 66–69.
20. Литвиненко В.І. Організована злочинність і тероризм / В.І. Литвиненко, А.А. Бова // Тероризм і боротьба з ним / Президенту України, Верховній Раді України, Уряду України, органам центральної та місцевої виконавчої влади. – К., 2000. – Т. 19. – С. 92–117.
21. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 25. – Ст. 180.
22. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

#### Анотація

**Варенья Н. М. Антитерористична операція як складова частина забезпечення безпеки суспільства.** – Стаття.

У статті визначено антитерористичну операцію як необхідний засіб забезпечення безпеки суспільства в Україні та наголошено, що антитерористична операція посідає чільне місце в системі забезпечення прав і свобод людини, яка забезпечується легітимною боротьбою з тероризмом. Також виділено принципову проблему під час розроблення й запровадження заходів антитерористичної діяльності, зокрема планування конкретних дій та проведення АТО, – необхідність дотримання демократичних норм і збереження конституційно гарантованих свобод громадян.

*Ключові слова:* антитерористична операція, безпека, суспільство, тероризм, свободи, Україна.

#### Аннотация

**Варенья Н. М. Антитерористическая операция как составляющая обеспечения безопасности общества.** – Статья.

В статье обозначена антитерористическая операция как необходимое средство обеспечения безопасности общества в Украине и отмечено, что антитерористическая операция занимает ведущее место в системе обеспечения прав и свобод человека, которая обеспечивается легитимной борьбой с терроризмом. Также выделена принципиальная проблема при разработке и внедрении мероприятий антитерористической деятельности, в том числе планировании конкретных действий и проведения АТО, – необходимость соблюдения демократических норм и сохранения конституционно гарантированных свобод граждан.

*Ключевые слова:* антитерористическая операция, безопасность, общество, терроризм, свободы, Украины.

#### Summary

**Varennya N. M. Antiterrorist operations as part of security of society.** – Article.

This article outlines the anti-terrorist operation as a necessary means of ensuring public safety in Ukraine and stressed that the anti-terrorist operation occupies a prominent place in the protection of rights and freedoms, which provided a legitimate struggle against terrorism. Also highlighted the fundamental problem in the design and implementation of anti-terrorist measures, including planning and carrying out specific actions ATO is the need to respect democratic norms and the preservation of constitutionally guaranteed freedoms.

*Key words:* anti-terrorist operation, security, society, terrorism, freedom, Ukraine.